

Nový příspěvek do kolekce tzv. rytířských kamen

IRENA LOSKOTOVÁ

Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

Luxusní kamna se symbolikou jejich stavebníků vyráběla dvorní dílna v Budě pro uherské panovníky už od anjouovské éry. Stejně tomu bylo i v případě vnuka Zikmunda Lucemburského, krále uherského a českého a vévody rakouského, Ladislava Pohrobka. Mezi lety 1454 – 1457 byly tzv. rytířskými kamny heraldicky spjatými s jeho osobou (Holl 1958, 294-296) vybaveny královské rezidence v Budě, Visegrádu, Nyéku a Bratislavě (zde možná už v roce 1453; Holl 2004, 336) a nálezy větších souborů či jednotlivých kachlů této kolekce pocházejí z dalších téměř třiceti uherských lokalit, jejichž vlastníci tvořili politickou oporu mladého krále. Z vůle panovníka putovaly výrobky budínské dílny i do paláců příslušníků světské i duchovní šlechty spjaté s dvorským prostředím i mimo okruh uherských zemí. S ojedinělými nálezy se tak setkáváme v dolnorakouské Vídni či Hardeggu, s početnějším souborem pak ve slovinské Svetine v majetku hrabat z Celje (Holl 1998, 178-185; 2004, 336). Početně nejrozsáhlejší mimouherské kolekce byly dosud identifikovány v archeologických nálezech z českých zemí, z hradů Lichnice (Smetánka 1961) a Lipnice (Kouba 1964), z moravské tvrze Kobeřice u Vyškova (Procházka 1934, 11-13; Michna 1974, 190, 192), královského hradu Špilberku (Cejnková – Loskotová 1994) a středověkého města Brna na jeho úpatí (Michna 1971, 251, 253, 255-257; 1972; 1974, 181, 186-188, 192; Loskotová 2011, 39-40, 88-95, 254, 285-288, 290-291, 300). Kvalitní řemeslné zpracování těchto kachlů a především detailní reliéfní i metrické shody s budínskými exempláři řadí tyto české i moravské nálezy do skupiny výrobků vzešlých z originálních pozitivů používaných tvůrci původních rytířských kamen či z nich pořízených forem. Možnost importu již hotových kachlů bývá zavrhována nejen kvůli náročnosti přepravy velkého objemu křehkého prořezávaného kachlového zboží, ale i kvůli předpokládanému časovému odstupu instalace rytířských kamen na českých hradech od doby, kdy patřily do sortimentu budínské dílny a také kvůli

inspiraci české a moravské kachlové tvorby uherským výrobním okruhem projevující se nálezy zlomků, které se s budínskými originály ve všech detailech neshodují. Na Lichnici uvažuje Z. Smetánka o jejich použití až kolem roku 1500 v souvislosti s rozsáhlými stavebními úpravami Mikuláše Trčky z Lípy (Smetánka 1961, 593). J. Kouba však pro Lichnici i Lipnici připouští i dřívější instalaci kamen (Kouba 1964, 193-197). Příčinu lze hledat jak v torzovitosti dochovaného materiálu v místě jeho původu, tak i v tvůrčím přístupu k výrobnímu procesu v novém prostředí.

Jedním z dokladů takového postupu je torzo kachle z moravského zámku Police (okr. Třebíč) s heraldicky vpravo cválajícím rytířem¹ (obr. 1), jehož forma vznikla s největší pravděpodobností otiskem původního reliéfu kachle typu 5/b z tzv. rytířských kamen (Holl 1958, 259, 81. kúp., 292; 1998, 146-148, Abb. 13; obr. 2). Středně hrubým pískem ostřený materiál v odstínech cihlově červené odpovídá běžné domácí středověké kachlové produkci. Méně obvyklá je zlatě zbarvená slída (biotit) na povrchu čelní vyhřívací stěny. S touto efektní barevnou variantou se na rozdíl od stříbrné setkáváme v českých zemích spíše výjimečně, ale na několika zlomcích pozdně gotických kachlů z nedaleké Jemnice ji nalezneme též. Surovinový zdroj lze patrně hledat dále od Jemnice směrem k dolnorakouskému Hornu, kolem kterého už bylo identifikováno několik lokalit se stejně upraveným kachlovým zbožím. Další se pak nachází jižně od česko-rakouské hranice kolem pomyslné spojnice obou měst (Wagner – Strutz 2008, 234-235). Patrně nejrozsáhlejší kachlová kolekce tohoto „zlatého“ kachlového zboží pochází z benediktinského kláštera v dolnorakouském Altenburgu blízko zmíněného Hornu (Krenn 2000, 206-222).

Přestože reliéf postrádá ostře vykreslené detaily originálu, hlavní tvarové linie koně s jezdcem i dochované části gotické architektury plně odpovídají budínské předloze. Analýza dílčích rozměrů uvnitř reliéfu však vykazuje asi 27% zmenšení (výpočet je vzhledem k absenci publikované dokumentace budínského originálu v měřítku pouze orientační, vychází z celkových rozměrů čelní stěny kachle uvedených v popisu), což by naznačovalo zhotovení dvou sekundárních forem k dosažení takových rozměrů kopie. Procentuální hodnoty udávající smrštění

---

¹ Za poskytnutí nalezeného torza děkuji spoluautorovi stavebně historického průzkumu Jiřímu Niesytovi.

keramické hmoty při sušení a výpalu se u výrobního postupu pozitiv – negativ – pozitiv v odborné literatuře pohybují v rozpětí 10-15 % (Franz 1969, 13) nebo 16 % (Hazlbauer 1986, 502). Výrobce si v našem případě přizpůsobil zmenšený formát čelní vyhřívací stěny požadavkům na větší rozměr kachle rozšířením plastického rámování reliéfu, které zaplnil stylizovanými pětistými rozetkami aplikovanými patrně pomocí kolku. I jejich detailní vykreslení jeví známky degradace, k níž patrně přispěla i nepozorná manipulace se zbožím před výpalem. Na poškozených částech reliéfu je na těle jezdce patrná lehká deformace povrchu, na většině ostatní plochy otěr.

Inspirační zdroj této rozetkové bordury, neobvyklé jak v naší tak uherské středověké kachlové produkci, zůstává zatím nevysvětlen. Detailně vykreslené rozetky bez stylizačního zjednodušení uplatněné ve výzdobě vimperku na kachlích ze dvou lokalit severozápadního Švýcarska datované do doby kolem roku 1400 nebo do počátku 15. století (Tauber 1980, 87, Abb. 57, 98, Abb. 65) jsou teritoriálně, časově i výtvarně natolik odlišné, že je nelze s naším torzem uvádět do souvislosti. Na Moravě se podobně věrně vykreslená dvojice rozetek objevila ve cviklech arkády na kachli s trůnicím Matyášem Korvínem z hradu Rožnova v poslední čtvrtině 15. století (Kohoutek 2003, 98, 105). K polickému dekoru má však stejně daleko jako pozdější renesanční rozetky ve výzdobě arkády rámuující biblické příběhy na pestře glazovaných kachlích z olomouckého Petrášova paláce z poloviny 16. století (Biňovec – Kašpárková – Kauerová – Sedláčková 2000, 88, 89). Ve výtvarném zpracování českých a moravských pozdně středověkých kachlových reliéfů tak zůstává tento výzdobný prvek osamocen a mírou stylizace nekoresponduje ani s pozdějším renesančním pojetím rozety.

Kachel byl nalezen v zásypu nad klenbou přízemí v západní části dnešního zámeckého areálu, která tvořila jádro původní gotické tvrze budované v této části snad v průběhu druhé poloviny 14. a v 15. století (Sadílek – Niesyt 2006, 143). V obvodových zdech místnosti (č. 222) jsou vzdor četným pozdějším stavebním úpravám stále patrné zbytky původního kamenného zdiva a náběhy snad ještě gotických či raně renesančních kamenných kleneb indikující její obytnou funkci podobně jako vlivem otopného zařízení zčernalé zdivo v SV rohu místnosti a náznak vstupu na prevét (Sadílek – Niesyt 2006, 100-101, 146). Nálezová situace

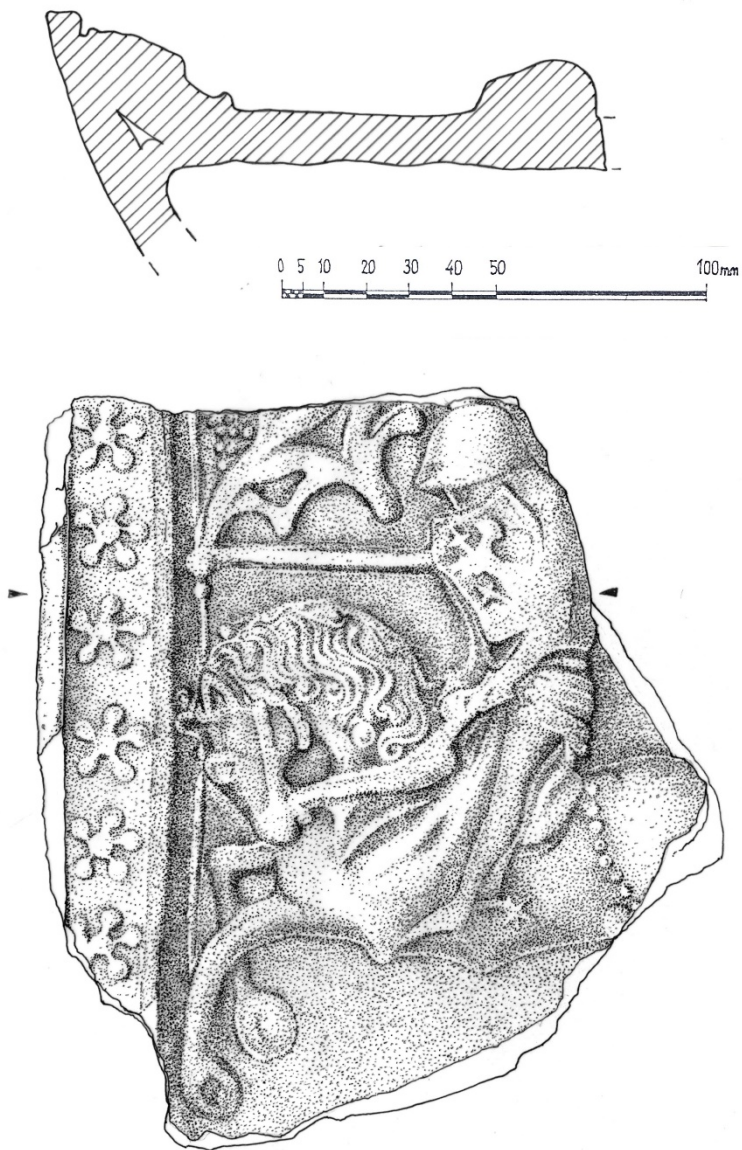
tak nevylučuje hypotetické umístění kamen s nalezeným torzem do této místnosti v patře tvrze, jejíž stavební podoba už spíše naplňovala termín menší hrad, čemuž odpovídalo i společenské postavení majitelů (Sadílek – Niesyt 2006, 145). Tvrz i se stejnojmennou vsí získal před rokem 1437 Adam z Bačkovic, jehož potomci ji pak drželi do roku 1524 (Plaček 2007, 496). Pořízení kopie kachle z rytířských kamen je tedy třeba připsat některému z Adamových potomků, kteří v letech 1444 – 1520 tvrz rozšiřovali. V úvahu přichází Adamův syn Hynek nebo stejnojmenný vnuk (?), jenž přebírá polické zboží po roce 1490 a dále rozšiřuje rodové majetky. Tento Adam umírá mezi roky 1520 – 1522 (Sadílek – Niesyt 2006, 9). Zánik kamen by pak mohl souviset s první renesanční přestavbou v režii nového majitele, Jana Tavíkovského z Tavíkovíc, který tvrz koupil v roce 1524, neboť další masivní stavební činnost jeho syna Václava ve třetí čtvrtině 16. století se týkala zastavění volných ploch kolem východní obvodové zdi (Plaček 2007, 496).

Nález torza z polické tvrze rozšiřuje okruh pozdně středověké kachlové tvorby ovlivněné honosnými tzv. rytířskými kamny z budínské dílny (srov. Holl 1998, 185; 2004, 336-337). Jeho autor musel mít k dispozici kachel s rytířskou figurou v originálním provedení, z něhož otiskem vyrobil novou formu (vzhledem k míře zmenšení snad i opakovaně) a výsledný pozitiv obohatil o vlastní výzdobný prvek v podobě pásu stylizovaných rozetek. Luxusní vzhled měla polickým kamnům na rozdíl od budínské zelené glazury zajistit zlatá slída (biotit) na povrchu čelní vyhřívací stěny.

Literatura

- BIŇOVEC, K. – KAŠPÁRKOVÁ, S. – KAUEROVÁ, V. – SEDLÁČKOVÁ, H. 2000: Petrašův palác v Olomouci. Olomouc.
- CEJNKOVÁ, D. – LOSKOTOVÁ, I. 1994: Rytířská kamna na Špilberku, Forum Brunense 1994, 181-188.
- HAZLBAUER, Z. 1986: Příspěvek technologii výroby pozdně středověkých reliéfních kachlů, AH 11, 489-504.
- HOLL, I. 1958: Középkori kályhacsempék Magyarországon I, Budapest régiségei XVIII, 211-300.
- HOLL, I. 1971: Középkori kályhacsempék Magyarországon I, Budapest régiségei XXII, 161-207.
- HOLL, I. 1998: Spätgotische Ofenkacheln, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae L, 139-213.

- HOLL, I. 2004: Ungarisch-polnische Beziehungen auf Grund der Ofenkacheln (zweite Hälfte 15. – erste Hälfte 16. Jahrhundert), *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* LV, 333-375.
- FRANZ, R. 1969: *Der Kachelofen*. Graz.
- KOHOUTEK, J. 2003: Nálezový soubor pozdně středověkých kachlů z hradu Rožnova, *Pravěk, supplementum* 12, 89-110.
- KOUBA, J. 1964: Další doklady česko-uherských styků v oblasti středověké keramiky, *Časopis Národního musea* CXXXIII, oddíl věd společenských, 185-199.
- KRENN, M. 2000: Der „Goldene Ofen“ – Heizen. In: *Fundort Kloster. Archäologie im Klosterreich. Katalog zur Ausstellung im Stift Altenburg vom 1. May bis 1. November 2000. Fundberichte aus Österreich. Materialhefte Reihe A/Heft 8*, Wien, 206-222.
- LOSKOTOVÁ, I. 2011: Brněnské kamnové kachle období gotiky. Disertační práce na ÚAM FF MU, Brno.
- MICHNA, P. 1971: Funde der ungarisch – böhmischpolnischen Gruppe spätgotischer Kacheln in Mähren, *Acta Archaeologica Carpathica* XXII, 249-259.
- MICHNA, P. 1972: Příspěvek k dějinám tzv. „královského domu“ v Brně, *Vlastivědný věstník moravský* XXIV, 264-271.
- MICHNA, P. 1974: Archäologische Nachweise der mährisch-ungarischen Beziehungen im 15. Jahrhundert, *Folia archaeologica* XXV, 179-205.
- PLAČEK, M. 2007: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha 2007.
- PROCHÁZKA, A. 1934: Starobylé kachle, *Vlastivědný sborník okresu vyškovského*, II. díl: *Soupis památek pravěkých a historických*, 3-20.
- SADÍLEK, J. – NIESYT, J. 2006: *Police zámek. Stavebně historický průzkum*. Olešnice na Moravě.
- SMETÁNKA, Z. 1961: Základy uhersko-česko-polské skupiny pozdně gotických kachlů, *Památky archeologické* LII, 2, 592-598.
- TAUBER, J. 1980: *Herd und Ofen im Mittelalter. Untersuchungen zur Kulturgeschichte am archäologischen Material vornehmlich der Nordwestschweiz (9.–14. Jahrhundert)*. Schweizerische Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Band 7. Olten.
- WAGNER, J. – STRUTZ, S. 2008: Nischenkacheln mit Goldglimmerüberzug aus Goggitsch, Niederösterreich. Zum Phänomen der Verwendung eines Trennmittels mit ästhetischer Wirkung im Spätmittelalter und der frühen Neuzeit, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 24, 225-265.

Obr. 1: Torzo kachle s rytířem, kopie typu 5/b z tzv. rytířských kamen, 2. polovina 15. – počátek 16. století, Police (okr. Třebíč). Kresba Lea Chatrná.

Obr. 2: Kachel typu 5/b z tzv. rytířských kamen, 1454–1457, expozice hradního muzea, Budapešť. Foto autorka.

Summary

A New Contribution in the Collection of “Knight Stoves”

Hungarian researcher Imre Holl identified, among archaeological finds from the Buda castle, a large stove tile series from “knight stoves”. The large tile collections and individual pieces of tiles come from several locations in Hungary as well as outside its borders, including the Czech lands where the original tiles and their modified versions featured, in the second half of the 15th century, in castle and burgher house interiors. The newly-discovered fragment of a tile with a knight in tournament from the Moravian chateau of Police (Třebíč district) can be also classified with this category. The identical details of the relief and almost 30%-reduction in size indicate that the tile might be a replica, an imprint of type 5/b Buda tile from the second row of a “knight stove” extension.